

53-Rusçada zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması¹**Fatma ATAĞLI SAÇAK²****APA:** Ataklı Saçak, F. (2020). Rusçada zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 850-868. DOI: 10.29000/rumelide.839172.**Öz**

Zıt anlamsal bağıntılar, dilin ayrılmaz bir parçasıdır nitekim sözcükler, deyimler, cümleler anlamsal açıdan birbirine karşıtlık oluşturabilmektedir. Ancak zıt anlam her şeyden önce özellikle sözcüksel bir olgudur. Bir zıt anlam çifti meydana getiren sözcükler mutlaka ortak bir anlam türüne sahiptir. Bunun yanında ise bu sözcükler kendi aralarında anlamsal bileşenlerinin yalnızca birine göre karşıtlık göstermektedir. Sözcükler arasında ortaya çıkan bu anlamsal karşıtlık dilbilimsel açıdan zıt anlamın ön koşulunu oluşturmaktadır. Her dilde yaygın olarak zıt anlam olgusuna rastlanmaktadır. Buna rağmen zıt anlamlı sözcükler üzerine yapılan araştırmalar, eş anlamlı sözcük araştırmalarına göre daha az gelişim göstermiştir. Rus dilinde yapılan çok sayıdaki araştırmaya rağmen hala zıt anlam kavramı tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Bu konuyla ilgili çalışmada bulunan her araştırmacı kendi yaklaşımını benimsemektedir. Bununla birlikte Rus dilinde zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan genellikle karşıt zıtlık, bütüncü zıtlık ve vektörel zıtlık olmak üzere üç ana grupta incelenmektedir. Bu tür sözcüklerin anlamsal açıdan incelenmesi için ortak bir sınıflandırma türüne rastlanmamaktadır. Bu yüzden çalışmamızda var olan bu sınıflandırma türlerinin tanıtılması ve sistemli bir tablosunun sunulması için Rus dilinde anlamsal açıdan öne çıkan sınıflandırma türlerinin semantik, morfolojik ve tasvirsel araştırma yöntemleriyle incelenmesi, örneklendirilmesi amaçlanmıştır. Bu makalenin birinci bölümünde Rus dilinde zıt anlamlı sözcüklere dair genel bilgiler verilmekle birlikte bu alanda yapılan araştırmalar ele alınmıştır. Rus dilbiliminde zıt anlamlı sözcük tanımlamalarına değinilmiş olup zıt anlamın dilsel açıdan temel özellikleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Rusçada zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırma türlerinden bahsedilmiş, çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuş ve örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusçada zıt anlamlı sözcükler, bütüncü, karşıt, vektörel, evrişik**Semantic classification of antonyms in Russian language****Abstract**

Opposite semantic relations are inseparable parts of a language, as words, phrases, sentences can create semantic oppositions. However, the antonym is first of all a particularly lexical fact. Words that make up an antonym pair necessarily have a common type of meaning. Besides, these words show contrast among themselves according to only one of their semantic components. This semantic opposition that occurs between words constitutes the precondition of the antonym linguistically. The fact of an antonym is common to all languages. However, the searches on antonyms are less improved than synonyms. Despite numerous studies in the Russian language, the concept of antonym has not been fully elucidated. Every researcher in this subject adopts his own

¹ Bu makale 21 Temmuz 2020 tarihinde Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında savunulan "Rusçada Zıt Anamlı Deyimler" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (Çorum, Türkiye) ataklifatma@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0645-5519 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 14.11.2020-kabul tarihi: 20.12.2020; DOI: 10.29000/rumelide.839172]

approach. However, in the Russian language, antonyms are generally examined in three main groups as: contrary, complementary antonym, and vectorial antonym. There is no common classification type to examine such words in terms of semantics. Therefore, in our study, it is aimed to examine and exemplify the classification types that stand out semantically in the Russian language with semantic, morphological, and descriptive research methods to introduce these classification types and present them in a systematic table. In the first part of this article, a general assessment has been done about the antonyms in the Russian language; studies in this area have been discussed. The definitions of antonyms in Russian linguistics have been mentioned and the main features of antonyms in terms of linguistics have been elucidated. In the second part, the semantic classification types of antonyms in the Russian language are mentioned, various assessments have been made and explained with examples.

Keywords: Antonyms in the Russian language, contrary, complementary, vectorial, converse

Giriş

Karşıt anlamın temelinde bulunan zıtlık olgusu çok yönlü bir kavramdır. Zıtlık evren, evrenin işleyişi, insan doğası kısacası maddi ve manevi dünyanın tüm olguları, nitelikleri, maddenin en temelinde yer alan karşıt ilkelerin bütünlüğüyle ilişkilidir. Bu nedenle başta felsefe, mantık, psikoloji, din, estetik, güzel sanatlar, sosyoloji gibi farklı disiplinler tarafından kendi bilimsel bakış açılarına göre çok yönlü olarak incelenmektedir. Bununla birlikte “zıtlık” dilbilimdeki en temel olgulardan birini oluşturmaktadır ve zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Dolayısıyla zıtlık kavramı, zıt anlamın temel belirleyicisidir. Karşıt anlamlı sözcük “karşılıklı zıtlık” anlamını ifade etmekte olup genel olarak sözcük çifti olarak yer almaktadır. Rusçada *антонимы* şeklinde belirtilen kavram Türkçede “zıt anlamlı sözcükler” ya da “karşıt anlamlı sözcükler” şeklinde ifade edilmektedir. Çalışmamızda her iki terimin kullanımı da tercih edilmiştir.

Zıt anlamsal bağıntılar, dilin ayrılmaz bir parçasıdır nitekim sözcükler, deyimler, cümleler ve çeşitli ifadeler anlamsal açıdan birbirine karşıtlık oluşturabilmektedir. Ancak zıt anlam her şeyden önce özellikle sözcüksel bir olgudur. Her dilde zıt anlamlı sözcüklere rastlanmaktadır. Zıt anlam gerek çağdaş dillerde gerekse de ölü dillerde (Latince, Eski Yunanca, Eski Slavca, Sanskritçe, vb.) yer almaktadır. E. N. Miller zıt anlam olgusunun tarihsel gelişimiyle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Eğer arkeologlar tarafından öne sürülen, dille ilgili ilk belirtilerin tarih öncesi buluntularının 750 bin yıl önceye dayandığı varsayımları doğruysa, ilk zıt anlamlı sözcükler de o sıralarda ortaya çıkmış olmalıdır; zira daha çok karşıtlık ifade eden ve bu yüzden bellekte daha net bir şekilde yer alan nesnel dünyanın zıtlıkları, beynin üst bölümlerinde, ön sıralardaki maddelerin arasında, varlığın ilk anlayışının nesnelere haline gelen ilgili izleri üretmemiş olamazlar” (Miller, 1990: 200)³

Böylece araştırmacı, zıt anlamlı sözcüklerin ortaya çıkışını insanlık ve dil gelişiminin ilk belirtilerine dayandırmaktadır. İnsanların varlığa dair edindiği ilk izlenimlerin zıt anlamlı sözcükler aracılığıyla gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

Zıtlığın öznel duyumu aynı zamanda farklı dildışı etkenlere bağlıdır. L. A. Novikov bu konuda özellikle “zıtlık duygusu ve algısının belirli bir derecede insanların yaşı, mesleği, coğrafi, iklimsel, sosyal ve

³ Çalışmamızda kullanılan tüm Rusça ve İngilizce kaynaklar tarafımızdan çevrilmiştir.

diğer yaşam koşullarına bağlı olduğunu ve bazen oldukça öznel olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı şöyle devam etmektedir:

“Karışık coğrafi yer şekillerine alışık olan bir insan için dağ – ova karşılaştırması daha doğaldır; hiç ova (düzlük) görmeyen bir dağlı için ise dağ ve çukurluk (ya da vadi) zıtlık oluşturabilir. Çiftçiler için “sürülmüş tarla” ve “çayır”, “ekme” ve “biçme” sözcükleri; astronomlar içinse “güneş ve “gezegenler” sözcükleri zıtlık teşkil etmektedir. Cam kesme işiyle uğraşan bir kişinin “kırık” sözcüğünü, bir terzinin “sökük” ya da “yırtık” sözcüklerini, diğer meslek sahiplerinin “kırık”, “bölük pörçük”, “parçalara ayrılmış” sözcüklerini; bir sanatçı, fotoğrafçı ve mimarın ise “parça” sözcüğünü “tüm” ve “bütün” sözcüklerine bir sebebe bağlı olarak karşıt gördükleri düşünülebilir (Novikov, 1984: 6).

O halde zıtlık olgusu insanın bireysel özelliklerine, yaşamsal deneyimlerine ve çevresel etkenlere, koşullara göre de şekillenmektedir. Herhangi bir sözcük, içinde bulunduğu bağlama göre zıt anlam değeri kazanmaktadır. Dolayısıyla kurulacak zıtlığa bir temel bağlam oluşturulmalıdır.

Zıt anlamın öncelikle dilbilimsel bir olgu olduğunu düşünen Novikov “*zıt anlam, her zaman somut bir dilin sisteminde gerçekleştiğine göre zıt anlam aslında dilbilimsel bir mesele teşkil etmektedir. Zıt anlam kavramının, dilin sözcüksel ve anlamsal seviyesinde önemli evrensel dilbilimsel olgulardan birisi olarak incelenmesi mümkündür*” şeklinde bu konudaki düşüncelerini ifade etmektedir (Novikov 2001: 37). Araştırmacıya göre, zıt anlamın dilsel açıdan temel özelliği, aynı konumdaki sözcüklerin anlamlarının kutuplaşması ve zıtlık işlevinin ifade edilmesidir (Novikov, 2001: 319).

Rusçada zıt anlamlı sözcükler

Dilbilimde en zor konulardan birini hiç şüphesiz zıt anlam olgusu oluşturmaktadır. Konunun zorluğu zıt anlamlı sözcüklerin yeteri derecede incelenmemiş olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte zıt anlam olgusu zorluğu ve çok yönlü olmasından dolayı önceden beri araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Pestova, 2014: 18). C. K. Ogden’in zıtlık kavramı üzerine yapılmış olan ilk çalışmanın sahibi olduğu düşünülmektedir. Ogden 1930 yılında “Ruh” (*Psyche*) dergisinde yayımladığı “Karşıtlık: Mantıksal, Psikolojik, Ortolojik” (*Opposition: Logical, Psychological, Orthological*) adlı makalesinde zıtlık kavramının sözlük anlamını veren bir tanımlamada bulunmamaktadır ancak sözcükbilim, psikoloji ve mantık üzerine yapılmış olan çalışmalarda sıkça kullanılan ve rast gele seçilmiş olan 25 kelimelik bir liste sunmaktadır (Sağlık, 2007:1-2). Rus dilbilim tarihinde ise zıt anlamlı sözcüklerden ilk söz eden kişinin A. M. Peşkovskiy olduğu düşünülmektedir (Peşkovskiy, 1959: 175) ancak V. A. İvanova’nın fikrine göre İ.F.Klaydoviç 1826 yılına ait “Örnek Sözlük İlaveli Güncel Rus Dili Cep Sözlüğü Hazırlanması için Kuralların Kısa Özeti” (*Краткое изложение правил для составления ручного словаря нынешнего языка русского, с приложением пробных листов словаря*) adlı eserinde ilk kez zıt anlamlı sözcüklerin özünü açıklama girişiminde bulunmuştur (İvanova’dan akt. Koryukina, 2014: 11).

Rus dilbiliminde zıt anlam olgusu 1950’li yıllardan itibaren incelenmeye başlanmıştır. Zıt anlamlı sözcükler üzerine M.D. Lesnik (1952), V. N. Klyuyeva (1956), V. Komissarov (1957,1962,1964), V.M. Zavyalova (1969, 1977), L. A. Vvedenskaya (1968, 1969, 1976, 1977, 1995), L. A. Novikov (1973, 1974, 2001), Yu. D. Apresyan (1974), E. İ. Rodiçeva (1976), M. R. Lvov (1970, 1972, 1978), E. N. Miller (1978, 1985, 1990) ve J. K. Konakbayeva (1981) gibi araştırmacılar çalışmalarda bulunmuştur (Pestova, 2014: 18-20). Bu alanda yer alan araştırmacılardan özellikle zıtlık kavramına geniş bir bakış açısı sunan, zıt anlamı yalnızca dilsel bir kavram olarak değil ayrıca felsefi ve mantıksal açıdan da inceleyen Novikov ’un; Rus sözlükbiliminde ilk zıt anlamlı kelimeler sözlüğünü yayımlayan ve zıt

anlama dair çeşitli araştırmalarda bulunan Vvedenskaya'nın, geniş kapsamlı Rusça zıt anlamlı kelimeler sözlüğüyle nitelikli bir araştırma sunan Lvov'un ve zıt anlam konusunu felsefi, mantıksal ve psikolojik yönden araştıran ve bununla birlikte zıt anlam konusunu Almanca ve Rusça örneklerde ve metinlerde de kapsamlı bir biçimde inceleyen Miller'in çalışmaları söz konusu alanda önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Batılı araştırmacılardan J. Lyons (1968) ve D. A. Cruse (1986, 1987)'ün çalışmaları da bu alana evrensel anlamda önemli katkılar sağlamıştır.

Batılı dilbilimciler, karşıtlıkla ilgili dilbilim çerçevesinde çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. F. Saussure bir dil durumundaki her şeyin bağıntılara dayandığını bildirmektedir. Ona göre bağıntılar işlevlerini karşıtlıklar aracılığıyla yerine getirmektedir. Dil öğeleri arasındaki bağıntı ve ayrılıklar her biri belli bir değerler düzeni oluşturan değişik iki alanda ortaya çıkmaktadır. Bu iki düzeyin karşıtlığı ise her birinin öz niteliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bir dizimdeki öge, değerini yalnızca daha önce, daha sonra, ya da hem daha önce hem daha sonra gelen öğelerle olan zıtlığından almaktadır (Saussure, 2001:178-179). Böylece F. Saussure bir dizimde yer alan öğelerin karşıtlıklar aracılığıyla değer kazandığını belirtmektedir.

Ch. Bally karşıtlıklarda insan zihninin doğal eğiliminin bir tezahürünü görmektedir. Araştırmacı, "konuşan kişinin zihninde mantıksal bir zıtlığın (örneğin ılık – soğuk) veya genel olarak "çift" bir sözcüğün (örneğin sağ – sol) çağrışım yapmasının kolaylığına" dikkat çekmektedir. Ona göre "zıt anlam, zihnin tüm etkinliklerini tanımlayan (ve sınırlayan) göreliliğin tezahürlerinden biridir. Böylece zihnimizde soyut kavramlar "çiftler" halinde bulunmaktadır üstelik böyle bir çifte yer alan her bir sözcük genellikle herhangi bir şekilde diğer bir sözcüğün düşünülmesine" yol açmaktadır (Bally, 2001: 139). Dolayısıyla ünlü bilim insanı, zıt anlamlı sözcüklerin zihnimizde çiftler halinde bulunduğunu ve herhangi bir kavramın genellikle karşıtını çağrıştırdığını belirtmektedir.

XX. yüzyıl dilbiliminin en büyük kuramcıları arasında yer alan, işlevsel dilbilimin öncüsü olan Fransız dilbilimci A. Martinet (1908-1999) "Genel Dilbilim İlkeleri"⁴ (*Elements de linguistique generale*) (1960) adlı eserinde dilbilim, dil yetisi ve dil kavramlarını tanımladığı bölümde ya gösterge ya da ses birim olarak dil birimleri arasında iki ayrı türden bağıntı kurulduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki "dizimsel" (sentagmatik) olarak adlandırılan cümle içi bağıntılardır ve bunlar dolaysız olarak gözlemlenebilmektedir. Martinet bu bağıntıları "aykırılıklar" (*Fr. contrastes*) terimiyle adlandırmaktadır. Diğer ise aynı bağlamda yer alabilen ve en azından bu bağlamda birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan birimler arasında bulunduğu düşünülen bağıntılardır. Bunlar dizisel (paradigmatik) bağıntılar şeklinde nitelendirilmekle birlikte "karşıtlıklar" (*Fr. oppositions*) olarak adlandırılmaktadır (Martinet, 1960 / 1998: 35-36).

Batılı araştırmacıların yanı sıra, Rus dilbiliminde bu konuyla ilgili çalışmalarda bulunan her araştırmacı, zıt anlamlı sözcük kavramına dair kendi yaklaşımını benimsemiştir. Zıt anlamlı sözcüklerin en kapsamlı ve net tanımı bize göre D. N. Şmelyev'in açıklamalarında bulunmaktadır. Araştırmacı "Çağdaş Rus Dili. Kelime Hazinesi" (*Современный русский язык. Лексика*) adlı kitabında zıt anlamlıların tanımını şu şekilde vermektedir: "Zıt anlamlı sözcükler, anlamları içindeki en yaygın ve önemli olan semantik (anlamsal) özelliklerine göre birbirine karşıtlık oluşturan sözcükler olarak kabul edilebilir üstelik bu tür sözcükler ilgili sözcüksel, anlamsal dizinin uçtaki noktalarında bulunmaktadır" (Şmelyev, 1977: 202). Dolayısıyla Şmelyev zıt anlamlı sözcükleri

⁴ İşlevsel dilbilimin kuramsal ve kavramsal temelini oluşturan bu eser Berke Vardar tarafından "İşlevsel Genel Dilbilim" adıyla dilimize kazandırılmıştır.

“sözcüklerin daha çok mutlak bir karşılaştırması” ya da “anlamsal bir karşıtlık” olarak tanımlamaktadır.

O. S. Ahmanova “Dilbilim Terimleri Sözlüğü” (*Словарь лингвистических терминов*)’nde zıt anlamlı sözcüklerin tanımını iki ayrı madde halinde belirtmekle birlikte örneklendirmektedir: 1. “Anlamlarında niteliksel bir özellik barındıran ve bu nedenle anlam açısından zıtlık oluşturarak birbirlerine karşıtlık oluşturabilen sözcüklerdir (“iyi” (*хороший*) – “kötü” (*плохой*); “yakın” (*близкий*) – “uzak” (*далекий*); “iyilik” (*добро*) – “kötülük” (*зло*), “fakirleşmek” (*беднеть*) – “zenginleşmek” (*богатеть*)). 2. “Zıt yönlü eylemleri (“gitmek” (*уходит*) – “gelmek” (*приходит*)) ifade etmekle birlikte bağlaşıklık olan (“kız kardeş” (*сестра*) – “erkek kardeş” (*брат*)) ve birbirine karşıtlık oluşturan sözcüklerdir” (Ahmanova, 1969: 50). Dolayısıyla araştırmacı tarafından zıt anlamlılık niteliksel bir karşıtlık (“iyi” (*хороший*) – “kötü” (*плохой*)) ve bunun yanında eylemlerin karşıt yönelimleri (“gitmek” (*уходит*) – “gelmek” (*приходит*)) olarak ifade edilmekle birlikte bağlaşıklık özelliği de vurgulanmaktadır.

L. A. Bulahovskiye göre “zıt anlamlı sözcükler genel olarak niteliklerin ifade edilmesiyle ilgilidir ancak aynı zamanda örneğin olumsuz ya da sona erdirilen bir nitelik taşıyan eylem ya da durumların adlandırılması halinde de mümkündür” (Bulahovskiye, 1954: 44). Böylece araştırmacı zıt anlamlı sözcüklerin niteliksel boyutuna dikkat çekmektedir.

Novikov zıt anlamlı sözcükleri “*karşıt anlama sahip sözcükler*” şeklinde tanımlamaktadır (Novikov, 1973:260). Ona göre zıt anlamlılık, sözcüklerin anlamsal içeriğinin bileşenleri olarak görünmektedir. Zıt anlam, bir kelimenin sözcüksel anlamının özellikle de farklılıkların dilsel yansımalarının, nesnel dünyadaki olguların sahip olduğu çelişkilerin özel bir niteliği olarak kendini göstermektedir (Novikov, 1973: 59). Bir dil olgusu olarak zıt anlamlılık, standart sözcük kullanımlarında yer alan anlamsal bir zıtlık olarak tanımlanmalıdır (Novikov, 1982: 243). Dolayısıyla Novikov zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan karşıtlık oluşturduklarını vurgulamaktadır. Ona göre dilsel ve nesnel dünyadaki olguların sahip olduğu farklılıklar, zıt anlamlı sözcüklerde yansımaları bulmaktadır.

Vvedenskaya, zıt anlamlı sözcüklerin karşıt bir anlam içerdiği düşüncesine katılmakla beraber zıt anlamlı sözcüklerin, aynı nesnel gerçeklik olgusuna dair kavramları ifade ettiğini de belirtmektedir: örneğin “yukarı” (*верх*) – “aşağı” (*низ*) ve “geç” (*поздно*) – “erken” (*рано*) zıt anlamlı sözcük çiftleri alansal, zamansal bağıntılarla ilgilidir; “acı” (*горький*) – “tatlı” (*сладкий*) zıt anlamlı sözcük çifti de lezzetsel nitelikleri bildirmektedir. Araştırmacıya göre zıt anlamlı sözcükler daha çok belirti, nitelik, özellik gibi durumları ifade etmektedir: örneğin “tembel” (*ленивый*) – “çalışkan” (*трудолюбивый*); “yumuşak” (*мягкий*) – “sert” (*твердый*) vb. Vvedenskaya bununla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin eylem (“unutmak” (*забывать*) – “hatırlamak” (*помнить*), “inmek” (*опускаться*) – “çıkılmak” (*подниматься*)); durum (“sevinç” (*радость*) – “dert” (*горе*), “sağlık” (*здоровье*) – “hastalık” (*болезнь*)); nicelik (“az” (*мало*) – “çok” (*много*), “herkes” (*все*) – “hiç kimse” (*никто*) ve olumlu ve olumsuz değerlendirmeler (“kötü” (*плохо*) – “iyi” (*хорошо*)) belirttiğini bildirmektedir (Vvedenskaya, 2003: 5). Bunun yanında zıt anlamlı sözcüklerin benzer özellikler yanında farklılıklar da içerdiğini vurgulamaktadır. Araştırmacı ayrıca zıt anlamlı sözcüklerin tanımlanmasında yalnızca sözcüklerin karşılaştırılmasının üzerinde durulmasının yeterli olmadığını aynı zamanda karşılaştırılan sözcüklerin zıt anlamlara sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir.

N. M. Şanskiy zıt anlamlı sözcükleri “*karşıt ancak birbiriyle ilişkili kavramları ifade eden farklı seslere sahip sözcüklerdir*” şeklinde tanımlamaktadır (Şanskiy, 2009: 74). Ünlü araştırmacı, zıt

anlamlı sözcüklerin karşıt anlamlarına göre bir araya geldiklerini vurgulamakla birlikte “iyi” (хороший) – “kötü” (плохой); “gerçek” (правда) – “yalan” (ложь); “konuşmak” (говорить) – “susmak” (молчать) gibi zıt anlamlı sözcük çiftlerini bu duruma örnek olarak göstermektedir.

L. P. Krisin “aynı türe ait olan ve karşıt anlamlara sahip olan sözcükleri” zıt anlamlı sözcükler olarak tanımlamaktadır. Ona göre yalnızca nitelik derecesini ifade eden sözcükler (“sessiz” (тихий) – “yüksek sesli” (громкий); “ağır” (тяжелый) – “hafif” (лёгкий)), karşıt yönlü eylemler (“çıkılmak” (подниматься) – “inmek” (опускаться); “ayrılmak, çıkmak” (выходить) – “girmek” (входить)), mekânsal ve zamansal boyutun farklı kutuplarında bulunduğu gibi zaman ve mekân noktaları (“yukarı” (верх) – “aşağı” (низ); “geç” (поздно) – “erken” (рано)) zıt anlamlı olabilmektedir (Krisin, 2007: 89- 90). Zıt anlamlı sözcüklere “sıcak” (горячий) – “soğuk” (холодный); “dert” (горе) – “sevinç” (радость); “düşman” (враг) – “dost” (друг); “az” (мало) – “çok” (много) ve “her zaman” (всегда) – “hiçbir zaman” (никогда) gibi karşıtlık çiftlerini örnek olarak göstermektedir. Araştırmacı “masa” (шкаф), “kâğıt” (бумага), “reçel” (варенье) gibi somut nesnelere belirten sözcüklerin zıt anlamlılığının bulunmadığını belirtmektedir.

Novikov da Krisin’in bu düşüncesine katılmaktadır ve şöyle açıklamaktadır: “Görünürde zıt anlamlı sözcüklere benzeyen birçok sözcük gerçek bir karşıtlık oluşturmamaktadır. Bu sözcükler zıtlık ifade etmemektedir dolayısıyla anlamsal açıdan belirli bir değerlendirme ifade etmeyen sözcüklerin zıt anlamlısı yoktur” (Novikov, 1984: 12). Şanskiy, bu tür sözcüklerin niteliksel, niceliksel olgular, zamansal ya da alansal anlam belirttiklerini ifade etmektedir. (Şanskiy, 2009: 75). Bu duruma “kitap” (книга), “kurşun kalem” (карандаш), “telefon” (телефон), “saat” (часы), “bisiklet” (велосипед), “masa” (стол), “Anton” (Антон), “beş” (пять) gibi sözcükler örnek olarak verilebilir.

Miller’a göre zıt anlamlı sözcükler “nesnel gerçekliğin aynı türdeki birbirine karşıt olgularını ifade etmeye yarayan, anlamsal açıdan karşılıklı olarak birbirine karşıt olan yalın dil birimleridir” (Miller, 1978: 5). Araştırmacı, zıt anlamlı sözcükleri tanımlamak için aşağıdaki temel ölçütleri belirtmektedir: 1) Karşıt anlamlı sözcükler, zıtlık ifadesine sahiptir aynı zamanda herhangi bir ilişkide benzerlik göstermektedir. 2) Karşıt anlamlı sözcükler, karşılıklı zıtlık oluşturarak tipik söz dizimsel yapılarda düzenli olarak kullanılmaktadır. 3) Zıt anlamlı sözcükler, aynı sözcüksel uyum alanına sahiptir. 4) Zıt anlamlı sözcükler, niteliksel özellikleri belirtmektedir. 5) Zıt anlamlı sözcükler, leksik alanlar oluşturmaktadır (Miller, 1990:39-40). Bununla birlikte araştırmacı zıt anlam olgusunun en belirgin niteliğinin yalnızca karşıtlık olduğunu vurgulamaktadır ve diğer özelliklere başka sözcük gruplarında da rastlanabileceğini ifade etmektedir (Miller, 1985: 28). Böylece Miller tarafından öne sürülen bu ölçütlerin her biri kuşkusuz zıt anlamlı sözcüklerin en temel özelliklerini belirtmekle birlikte tanımlanmasına katkı sağlamaktadır. Biz de bu görüşü onaylamakla birlikte ona göre, zıt anlamlı sözcüklerin en belirgin ve en temel özelliği, anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmalarıdır.

M. İ. Fomina zıt anlamlı sözcükleri “anlamsal açıdan ortak ve en önemli özelliğine göre karşıt iki veya daha fazla sözcüğün bağlaşıklık karşılaştırılmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre yalnızca aynı sözcüksel ve dilbilgisel (aynı sözcük türüne aitliği bakımından) dizide bulunan, mantıksal açıdan bağdaşmaz kavramları ifade eden sözcükler karşıt bağıntılar gerçekleştirmektedir. Bu sözcüklerin karşılaştırılmasının temelinde ise ortak ve onlar için önemli olan bir özellik bulunmaktadır (Fomina, 1990: 139). Buna göre araştırmacı, zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan belirgin bir ortak özelliğe sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda zıt anlamlı sözcüklerin aynı sözcük türüne ait olması gerektiğini belirtmektedir.

A. A. Reformatskiy'e göre zıt anlam “zıt anlama sahip sözcüklerdir. Buradaki söz konusu ilişki tamamen kavrambilimseldir: kavramların karşıtlık oluşturmasına dayanmaktadır, bu ilişki yalnız değildir. Zıt anlamlı sözcüklerin ortaya çıkması için sözcüklerin anlamında tam tersine ulaşabilen niteliksel bir özelliğin varlığı gerekmektedir” (Reformatskiy, 1996:54). Araştırmacı zıt anlamlı sözcüklerin anlamında taban tabana zıt karşıtsal, niteliksel bir özelliğin bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu özellik zıt anlamlı sözcüklerin en temel niteliğidir.

Yukarıda yapılan tanımlamalar ışığında Rus dilinde zıt anlama dair yapılan tanımlamaların oldukça farklılık gösterdiği düşünülmektedir. Söz konusu araştırmacılar, zıt anlamlı sözcüklerin kendilerine göre en önemli olan özelliklerini belirterek tanımlamışlardır. Bununla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan karşıtlık içerdiği konusunda görüş birliği içindedirler. Bize göre, zıt anlamlı sözcükler niteliksel bir özellik barındırmaktadır bunun yanında belirli bir bağlam içinde bağlaşıklık gösteren ve birbirine zıtlık oluşturan sözcükler de birbirine karşıtlık gösterebilir.

Zıt anlamın dilsel açıdan temel özelliği, aynı konumdaki sözcüklerin anlamlarının kutuplaşması ve zıtlık işlevinin ifade edilmesidir (Novikov, 2001: 319). Sözcükler arasında zıt anlam ilişkisi kurulabilmesinin yani bir kelime çiftinin anlamsal açıdan birbirine zıtlık oluşturabilmesinin temeli, aynı tür nitelik, özellik, eylem, süreç, bağıntılar ve farklı türe ait olan mantıksal zıtlığa dayanmaktadır (Pestova: 2014: 18). Dolayısıyla zıt anlamlı sözcüklerin karşıtlık temelini anlamlarındaki ortak anlamsal bileşenler oluşturmaktadır. Başka bir deyişle yalnızca farklı değil ayrıca birbiriyle ilişkili ve aynı zamanda birbirine karşıtlık oluşturan anlamlar zıt anlamlı sözcükler olarak kabul edilmektedir. Örneğin “ağır” ve “hafif” özellikleri, nesnelere ağırlık açısından nitelemektedir. Buradaki anlamsal bileşen ağırlıktır ve her iki sıfatın sahip olduğu anlamlar açısından da ortaktır. Birinci yaklaşımda “ağır” sözcüğü “ağırlık açısından büyük”; “hafif” sözcüğü ise “ağırlık açısından küçük” şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte “ağır” – “sarı”; “hafif” – “nemli” sözcük çiftlerinde ortak bir bileşen yoktur bu yüzden de zıt anlam için bir temel bulunmamaktadır. “Sıcak” ve “soğuk” özellikleri nesnelere sıcaklığına göre nitelemektedir. Sıcaklığın anlamsal bileşeni bu iki sıfatın anlamı için ortak teşkil etmektedir (Krisin, 2007: 90). Dolayısıyla zıt anlamlı sözcüklerin aynı anlamsal boyutu paylaşmaları gerekmektedir.

Bir zıt anlam çifti meydana getiren sözcükler mutlaka ortak bir anlam türüne sahiptir. Bunun yanında ise bu sözcükler kendi aralarında anlamsal bileşenlerinin yalnızca birine göre karşıtlık göstermektedir. Sözcükler arasında ortaya çıkan bu anlamsal karşıtlık dilbilimsel açıdan zıt anlamın ön koşulunu oluşturmaktadır. Örneğin “uzun – kısa” zıt anlamlı sözcükleri için anlam türü “uzunluk” olmalıdır; genel anlamsal öge olarak, uzunluk hakkındaki sahip olunan anlayış kabul edilmektedir böylece “uzun” sözcüğünü uzunluk olarak büyük; “kısa” sözcüğünü ise uzunluk olarak küçük olarak yorumlamak gerekmektedir.

Miller mantıksal, felsefi yaklaşıma benzer olarak (ve dilbilimsel yaklaşımın kesiştiği noktada) “mutlak zıt anlamlı sözcükler” (*абсолютные антонимы*) ve “göreceli zıt anlamlı sözcükler” (*относительные антонимы*) olmak üzere iki tür zıt anlamlı sözcük belirtmektedir (Miller, 1990: 28-33):

1) “Mutlak zıt anlamlı sözcükler” (*абсолютные антонимы*): Bu grupta yer alan sözcüklerde anlamların zıtlığı kesin, bağımsız, herhangi bir koşula bağlı olmaksızın bulunmaktadır. Dolayısıyla mutlak, gerçek bir zıtlık gözlenmektedir. Araştırmacı, birinci grupta ayrıca iki tür zıt anlamlı sözcüğün olduğunu ifade etmektedir:

a) Maddi dünyanın nesnel gerçekliğinde var olan karşıt olguları, süreçleri, özellikleri vb. ifade eden zıt anlamlı sözcükler: örneğin “içbükeylik” (вогнутость) – “dışbükeylik” (выпуклость) (cismin yüzeyi); “yavaşlama” (замедление) – “hızlanma” (ускорение) (süreç); “azaltma” (ослабление) – “arttırma” (усиление) (ses dalgaları); “bölme” (разделение) – “birleştirme” (соединение) (madde elementleri) vb.

b) Toplumda var olan karşıt olguları, süreçleri, olayları, gerçeklikleri, özellikleri ifade eden zıt anlamlı sözcükler: örneğin: “endişelendirmek” (волновать) – “sakinleştirmek” (успокаивать); “soru” (вопрос) – “cevap” (ответ) (bildirişim biçimi); “düşmanlık” (вражда) – “dostluk” (дружба) (insanlar arasında); “hatırlamak” (вспомнить) – “unutmak” (забыть); “karşılama” (встреча) – “uğurlama” (проводы) (misafirleri) vb.

2) “Göreceli zıt anlamlı sözcükler” (относительные антонимы): Bu grupta yer alan sözcüklerde anlamların zıtlığı belirli iletişimsel durumlara ve herhangi bir bakış açısına bağlıdır. Dolayısıyla kesin bir zıtlık söz konusu değildir. Miller ikinci grupta da iki tür zıt anlamlı sözcük bulunduğunu belirtmektedir:

a) Gerçekte insanların bilincinden bağımsız olarak var olan, herhangi bir çerçeveye sınırlı olan karşıtlık ilişkileri arasındaki olguları, süreçleri, gerçeklikleri, nesnelere, özellikleri ifade eden ya da niteleyen zıt anlamlı sözcükler: Bu tür zıt anlamlı sözcüklerin anlamlarının zıtlığı göreceli olmakla birlikte belirli bir gerçeklik alanına ve açısına göre somut bir nitelik taşımaktadır. Örneğin “fakir” (бедный) – “zengin” (богатый) (köylü, toprak ağası); “yakın” (близкая) – “uzak” (дальняя) (yanardağ, yıldız); “sert” (жесткий) – “yumuşak” (мягкий) (kuş tüyünden ya da hasırdan minder); “yeni” (новый) – “eski” (старый) (giysi, fabrika) vb. Parantez içindeki sözcükler zıt anlamlı sözcüklerin anlamlarının göreceliğini örneklendirmektedir.

b) Bilinç tarafından öznel bir biçimde algılanan toplumdaki zıtlıklar arasındaki olguları, süreçleri, gerçeklikleri, olayları, nesnelere, özellikleri, nesnel ayrılıkları ifade eden ve niteleyen zıt anlamlı sözcükler: örneğin “çirkin” (безобразный) – “güzel” (красивый) (resim); “acı” (горький) – “tatlı” (сладкий) (lezzetsel hisler); “günahkâr” (грешный) – “aziz” (святой) (insan); “güzel” (красивый) – “çirkin” (уродливый) (örneğin ceket); “daha iyi” (лучше) – “daha kötü” (хуже) (örneğin beyaz ya da kara ekmele beslenmek); “moda” (модная) – “modaya uymayan” (немодная) (kıyafet); “yanlış” (неправильный) – “doğru” (правильный) (davranış); “mutsuz” (несчастный) – “mutlu” (счастливы) (insan); “kötü” (плохо) – “iyi” (хорошо) (giyinmek) vb.

Aslında ikinci grupta yer alan zıt anlamlı sözcük türleri arasına kalın bir duvar örmek imkânsızdır çünkü her iki zıtlık türü de göreceli karşıtlıkları yansıtmaktadır.

Zıt anlamlı sözcüklerin temel grubunu belirli nitelikleri ifade eden sözcükler oluşturmaktadır. Sözcüklerin karşıtlık oluşturması niteliklerin belirtilebilmesi için gereklidir. Örneğin “büyük” (большой), “geniş” (широкий), “iyi” (хороший), “güçlü” (сильный), “hafif” (лёгкий), “zengin” (богатый), “gerçek” (правда), “sağlık” (здоровье) gibi sözcüklerin anlamları yalnızca “küçük” (маленький), “dar” (узкий), “kötü” (плохой), “zaıf” (слабый), “ağır” (тяжелый), “fakir” (бедный), “yalan” (ложь), “hastalık” (болезнь) gibi sözcüklerin karşıtlık oluşturması durumunda bir anlama kavuşmaktadır. Bu grupta yer alan sözcükler “değil, -siz” (не) olumsuzluk ekiyle birlikte karşıt bir niteliğin ifadeleri haline gelmektedir. Karşıtlığın ana öğelerinde farklı köklü sözcüklerin olduğu durumlarda “değil, -siz” (не) öneki nitelik belirten ifadeleri genellikle yumuşatmaktadır: örneğin

“büyük” (*большой*) – “büyük olmayan” (*небольшой*) – “küçük” (*маленький*); “gerçek” (*правда*) – “gerçek olmayan” (*неправда*) – “yalan” (*ложь*); “iyi” (*хороший*) – “fena değil” (*неплохой*) – “iyi değil” (*нехороший*) – “kötü” (*плохой*) vb. Böylece söz konusu zıt anlamlı sözcükler derecelendirme özelliğine sahip olmakla birlikte ana karşıtlığın uçtaki noktaları arasında ara evreler mümkün hale gelmektedir. (Şmelyev, 1977: 205).

Zıt anlamsal bağıntılar büyük ölçüde nitelik sıfatları ve zarflar arasında görülmektedir; daha az ölçüde ise isimlerde ve fiillerde (anlamlarında niteliksel bir özellik içerenler) bulunmaktadır. Bazı edatlar da zıt anlamlı sözcükler gibi karşıtlık oluşturmaktadır. Bu duruma “-sız, -madan” (*без*) – “ile” (*с*) (“arkadaşsız” (*без друзей*)– “arkadaşlarla” (*с друзьями*); “e doğru” (*к*) – “-den” (*от*) (“sahile doğru” (*к берегу*) – “sahilden” (*от берега*)) ve “içine” (*в*) – “den” (*из*) (“odaya” (*в комнату*) – “odadan” (*из комнаты*)) gibi kullanımlar örnek olarak gösterilebilir (Kırsın, 2007: 90). Bazı araştırmacılar zıt anlam olgusunu yalnızca sıfatlara ya da nitelik zarflarına özgü bir oluşum olarak değerlendirse de ayrıca anlamlarında niteliksel bir özellik barındırması koşuluyla, fiillerde, kiplerde, ön takılarda vd. karşılaşılan bir durumdur. Bize göre zıt anlamsal bağıntıların varlığı herhangi bir dilbilgisel sözcük grubuyla sınırlandırılmamalıdır.

J. Lyons bazı ifadelerde zıt anlam çiftinin tekinin yer aldığı iletişimsel koşullanmış durumların ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin bir sözcük belirgin bir anlamda yer almaktadır ancak aslında zıt anlamlısı olan sözcük kastedilmektedir: “Biraz hayretle evdeki dökülmüş sıvaya bakarak - “Evet şahane bir güzellik” dedi Vasya” (*Да, замечательная красота, – сказал Вася, глядя с некоторым изумлением на облупленную штукатурку дома*) (M. M. Zoşenko, Lyubov). Yukarıdaki cümlede yer alan “biraz hayret” (*с некоторым изумлением*) ve “dökülmüş sıva” (*облупленная штукатурка*) sözcük gruplarıyla kahramanın ortamdan duyduğu memnuniyetsizlik ifade edilmektedir. Kahraman aslında “güzellik” (*красота*) sözcüğü yerine onun anlam bakımından zıttı olan “çirkinlik” (*безобразие*) sözcüğünü düşünmektedir (ironi yöntemi). Metinde yer almayan zıt anlam çiftinin ikinci ögesi yine de anlaşılmalıdır çünkü düşüncenin ironik altmetnine ulaşılmaktadır. İroni söz konusu durumda zıt anlamlı sözcükler arasındaki anlamsal bağa dayanmaktadır. Böylece zıt anlamlıların dolaylı kullanımı gösterilmektedir (Koryukina, 2014: 15-16). Bununla birlikte her zıt anlamlı sözcük aslında kendi içinde (açık ya da üstü kapalı bir biçimde) kendi karşıtını içermektedir (Novikov, 1973: 59-60).

Bununla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılması göz önünde bulundurulduğunda Rus dilinde zıt anlam olgusunun zenginliği ve çeşitliliği tam olarak ortaya çıkmaktadır (Novikov,1984:12). Rus dilinde zıt anlamlı kelimelerin sınıflandırılmasına dair birbirinden farklı çeşitli sınıflandırma türleri bulunsa da zıt anlam bağıntıları genellikle yapısal (biçimsel) ve anlamsal açıdan (karşıtların ifade ettiği tür ya da çeşide göre) incelenmektedir. Bu ilkeler zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılmasının temelinde yer almaktadır (Novikov, 1982: 251). Rus dilinde zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan genellikle karşıt zıtlık, bütünleyici zıtlık ve vektörel zıtlık olmak üzere üç ana grupta incelenmektedir. Bu tür sözcüklerin anlamsal açıdan incelenmesi için ortak bir sınıflandırma türüne rastlanmamaktadır. Bu yüzden çalışmamızda var olan bu sınıflandırma türlerinin tanıtılması ve sistemli bir tablosunun sunulması için Rus dilinde anlamsal açıdan öne çıkan sınıflandırma türlerinin semantik, morfolojik ve tasvirsel araştırma yöntemleriyle incelenmesi, örneklendirilmesi amaçlanmıştır.

Rusçada zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması

Zıt anlam olgusu özellikle sözcüklerin anlamsal içeriğinde kendini göstermektedir. Zıt anlam kavramı, nesnel dünyanın olguları ve nesnelereindeki farklılıkların ve çelişkilerin özel bir dilsel yansıması olarak sözcüksel anlamın özgün bir özelliği niteliğinde karşımıza çıkmaktadır (Novikov, 1982: 250-251). Zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması ifade ettikleri karşıtlık türüne dayanmaktadır (Novikov, 1984: 14).

Çağdaş anlambilim ve sözlükbilim zıt anlamlı sözcükler konusunda yalnızca niteliksel ve farklı köklü sözcükler çerçevesiyle sınırlı kalmayan bununla birlikte anlamsal açıdan zıt anlamlı sözcüklerin ve zıtlığın belirli bir tipolojisini sunan geniş bir yaklaşımı benimsemektedir (Novikov, 1982: 245). Bu bağlamda zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan ya da zıtlık türlerine göre genellikle “karşıtlık”, “bütünleyici zıtlık” ve “vektörel zıtlık” olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır:

1. Niteliksel zıtlığı ifade eden zıt anlamlı sözcükler: Rus dilindeki zıt anlamlı sözcüklerin çekirdeğini ve en büyük sınıfını oluşturan nitelik sözcükleri “karşıtlık” (**контрарная противоположность**) grubunu meydana getirmektedir. Bu grupta derecelendirilmiş (ya da basamaklı) zıtlıklar yer almaktadır. Tam, gerçek bir zıt anlamlılık böyle bir karşıtlığın uçtaki simetrik öğeleriyle ifade edilmektedir. Orta evrede yer alanlar ise nitelik derecesindeki artışa ya da azalmaya işaret etmektedir (Novikov, 2001: 643). Dolayısıyla karşıtlık, aralarında orta yani ara bir ögenin bulunduğu sıralı bir bütünün (karşıtlık tür kavramlar) uçtaki simetrik öğelerini ifade etmektedir (Novikov, 1982: 245): örneğin “sıcak” (*горячий*) – “ılık” (*тёплый*) – “serin” (*прохладный*) – “soğuk” (*холодный*); “kolay” (*легкий*) – “zor olmayan” (*нетрудный*) – “orta zorlukta” (*средней трудности*) – “epey zor” (*нелегкий*) – “zor” (*трудный*); “güzel” (*красивый*) – “hoş” (*симпатичный*) – “gösterişsiz” (*невзрачный*) – “çirkin” (*безобразный*), vb. Bununla birlikte “kolay” (*лёгко*)– “zor” (*трудно*); “kolaylık” (*лёгкость*) – “zorluk” (*трудность*); “güzel” (*красиво*) – “çirkin” (*безобразно*); “güzellik” (*красота*) – “çirkinlik” (*безобразие, уродство*) gibi türemiş sözcükler anlamsal açıdan nitelik sıfatlarıyla bağlantılıdır (Novikov, 1982: 252).

Karşıtlık, zıtlığın en tipik ve yaygın bir türüdür. Gündelik anlatımlarda, kavramlar arasındaki ilişkilendirmede en çok bu tür zıtlıklardan yararlanılmaktadır. Nitelik belirten zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Bu gruba ayrıca ara bir evreye sahip olan koordinat belirten temel zıtlık kavramlarını da dâhil etmek mümkündür: “sol” – “sağ”; “yukarı” – “aşağı”; “burada” – “orada”, vb. (Novikov, 1982: 245; Günay, 2007: 179).

Novikov özellikle “değil, -sız” (*не-*) önekinin varlığıyla ve yokluğuyla farklılık gösteren sözcüklerin karşıtsallığı üzerinde durmaktadır. Ona göre bu karşıtlık, sözcüklerin uçtaki zıt anlamsal dizinin azami üyeleri olması durumunda zıt anlamsal ilişkileri ifade etmektedir: örneğin “başarılı” (*удачный*) – “başarısız” (*неудачный*); “lezzetli” (*вкусный*) – “lezzetsiz” (*невкусный*); “nezaketli” (*вежливый*) – “nezaketsiz” (*невежливый*) vb. Eğer benzer durumdaki sıfatlar kutupsal bir özellik göstermez ise bu durumda zıt anlam oluşturmaz ve eksik, hafif bir nitelik belirtir: örneğin (“genç” (*молодой*) – “genç olmayan” (*немолодой*)) vb. Dolayısıyla “değil, -sız” (*не-*) öneki dilde çelişik (“genç” (*молодой*) – “genç olmayan” (*немолодой*)) yani X – X-değil ve karşıtlık kavramları (“başarılı” (*удачный*) – “başarısız” (*неудачный*)) yani X – Y ifade etmektedir (Novikov, 2001: 644). Böylece araştırmacı bu durumdaki

⁵ *Контрарный* (Alm. Kontrar, Fr. Contraire, İng. Contrary) teriminin Türkçe karşılığı Berke Vardar’ın “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü” ve Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu eserlerde *контрарный* terimi dilimize “karşıtlık” olarak çevrilmiştir (Bkz.: Vardar, 2002: 130; Günay, 2007: 180).

sıfatların gerçek bir zıt anlam belirtmediğini ileri sürmektedir. “Değil, -sız” (*не-*) öneki sahip sıfatlar mantıksal açıdan ilk kavramın olumsuzlanmasına dayanmaktadır. Bu durumda “değil, -sız” (*не-*) öneki hem olumsuzlama hem de karşıtlık belirtmektedir.

Lyons, Cruse gibi Batılı araştırmacılar bu grubu “karşıt anlamlılık” (*antonyms*) olarak adlandırmaktadır. Lyons karşıt zıtlık türünde yer alan derecelemenin karşılaştırma işlemine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu duruma “bizim ev sizinkinden daha büyüktür” cümlesini örnek olarak göstermektedir (Lyons, 1983: 413). D. Günay söz konusu zıtlık türünü aynı zamanda “aşamalandırılmış karşıtlık” (*fr. antonyme gradable*) grubunda incelemektedir.

2. Bütünleyicilik (tamamlayıcılık) belirten zıt anlamlı sözcükler: “Bütünleyici zıtlık”⁶ (*комплементарная противоположность*) ya da “çelişik zıtlık”⁷ (*контрадикторная противоположность*) nispeten az sayıdaki zıt anlamlı sözcükleri ifade etmektedir. Karşıtlıklar ölçüğü burada bir bütünü tamamlayanlar olarak sunulmaktadır. Zıt anlamlı sözcüklerden birinin olumsuzlanması diğerinin anlamını belirtmektedir çünkü bu sözcüklerin arasında orta bir evre söz konusu değildir. Örneğin “sağlıklı değil” (*не + здоровый*) “hasta” (*больной*) anlamına gelmektedir (Novikov, 1984: 16). Bu zıtlık gurubunda reddedilemez bir ayrışım bulunmaktadır. “Çelişiklik” durumu bir dilin dilsel düzenleniminden değil kullanımından kaynaklanmaktadır. Çelişiklik, “kırmızı / kırmızı değil” gibi bir kavramın “değil” kelimesi ile kullanımı biçiminde olabilmektedir. “Kırmızı değil” içine “kırmızı” dışındaki pembe, mor, siyah gibi tüm renkleri koymak olasıdır. Buradaki zıtlıkta iki kavram arasında ve dışında bırakma ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin “var” – “yok” gibi dışında bırakan yapıdaki karşıtlıkta sözcüklerden birinin olumsuzu diğerinin varlığını belirtmektedir. İki sözcüğün aynı anda yadsınması mümkün değildir (Günay, 2007:180-181). Dolayısıyla iki kavram arasında orta bir evre bulunmamaktadır.

Novikov tarafından “bütünleyici zıtlık”, karşıtlık oluşturan ögeler (kavram türleri) arasında birbirlerini tek bir bütün (genel kavram) oluşturmak üzere tamamlayan ve doğası gereği sınırlayıcı olan herhangi bir orta, ara evrenin olmadığı zıtlık türü şeklinde tanımlanmaktadır (Novikov,1982: 245). O halde birbirini tamamlayan bir karşıt anlamlılık bağıntısı söz konusudur. Bu tür zıt anlamlı sözcükler arasında kesin bir ayrılık gözlenmektedir. A nesnesinin (canlı) olumlanması B nesnesinin (ölü) olumsuzlanmasını göstermektedir. Birisi yaşıyor (diri) ise ölü olması mümkün değildir. Aynı şekilde canlı bir insanın ya da hayvanın hem yaşıyor hem de ölü olması imkânsızdır (Günay, 2007: 179): örneğin “canlı”- “ölü”; “yalan” – “gerçek”; “mümkün” – “imkânsız”; “birlikte” – “ayrı”; “meşgul” – “müsait” (yerle ilgili); “yanlış” – “doğru”; “açık” – “kapalı”; “hedefi tutturmak” – “hedefi kaçırmak”; “sınavı geçmek” – “sınavdan kalmak”; “bekâr” – “evli”; “kadın” – “erkek”; “nemli” – “kuru”; “sonlu” – “sonsuz”; “kendinin” – “başkasının”; “savaş” – “barış”; “hayat” – “ölüm”; “mantıklı” – “mantıksız”; “aynı” – “farklı” vb.

Lyons bütünleyici bir terimin az ya da çok ile nitelenmesinin de mümkün olduğunu belirtmektedir. Söz konusu duruma her ne kadar olağan dışı da olsa bir kimsenin başka birinden “daha çok evli” olduğunu ileri sürebileceği örneğini göstermektedir (Lyons, 1983: 412). Bununla birlikte araştırmacı bütünleyici terimlerin olağan kullanımlarında nitelenemeyeceğini ve derecelenemeyeceğini ifade etmektedir.

6. *Комплементарный* teriminin Türkçesinin karşılanmasında V. Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserde *комплементарный* terimi dilimize “bütünleyicilik” olarak çevrilmiştir (Bkz. Günay, 2007: 177-180).

7. *Контрадикторный* teriminin Türkçesinin karşılanmasında V. Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserde *контрадикторный* terimi dilimize “çelişik” olarak çevrilmiştir (Bkz. Günay, 2007:180-181).

“Evli” – “bekâr” ile ilgili olarak bazı kültürel durumları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Mantıksal ve anlamsal testlerin uygulanması bir kültüre ait birtakım önvarsayımları ve inançları da hesaba katmayı gerektirmektedir. Bir toplumdaki “bekâr” ve “evli” tamamlayıcı zıtlığı farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir (Günay, 2007: 181). Böylece bazı karşıt kavramların kültürden kültüre, çevreye ya da yaş aralığına göre bile değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Zıtlıkların tüm türleri arasında tamamlayıcılık kavramsal açıdan belki de en basit olanıdır. Bir tamamlayıcı zıtlık çifti karşılıklı olarak tamamen iki özel kavramsal alana bölünmektedir bununla birlikte söz konusu alanlardan birine girmeyen bir kavram mutlaka diğerine girmek zorundadır. Böylece iki kavramsal alan arasında nötr bir alan bulunmamaktadır (Cruse,1987:198-199). Dolayısıyla tamamlayıcı zıtlık çiftleri arasında karşıt zıtlık türünde olduğu gibi üçüncü bir ara evre söz konusu değildir. Sınırları keskin ve nettir. Bütünleyici zıtlıkta birbirini tamamlayan iki karşıt öge söz konusudur öyle ki herhangi bir ögenin olumsuzlanması diğerinin anlamını göstermektedir: örneğin “bekâr + değil = evli (*не+холостой = женатый*), vb.

3. Eylemlerin, niteliklerin, özelliklerin karşıt yönlerini ifade eden zıt anlamlı sözcükler: L. A. Novikov tarafından bu grubu oluşturan zıtlıklar “vektörel zıtlık” (***векторная противоположность***) şeklinde adlandırılmaktadır. Bu terim Latince “taşımak, getirmek, götürmek” anlamına gelen “vektör” sözcüğünden ileri gelmektedir. Vektör⁸ özellikle matematikte ve fizikte kullanılan bir terim olmakla birlikte matematikte doğrultusu, yönü, uzunluğu belirli olan ve bir ok işaretiyle gösterilen doğru çizgi anlamına gelmektedir (TDK, 2019). Vektörel zıtlıklar çok yönlü eylemlerin, hareketlerin, özelliklerin zıtlığını belirtmektedir. Bu duruma “çıkılmak” – “inmek”; “girmek” – “çıkılmak” ve “devrimci” – “karşı-devrimci” gibi örnekler göstermek mümkündür (Novikov, 1982: 245-246). Vektörel zıt anlamlı sözcükler mantıksal açıdan karşıt kavramlara dayanmaktadır. Bu kavramı ayrıca “karşılıklı zıtlık” şeklinde de nitelendirmek mümkündür.

Vektörel zıtlık (karşılıklı zıtlık) ifade eden sözcüklerin büyük çoğunluğu fiiller, sıfatlar, fiilden türeyen isimler, zarflar ve eylemlerin özelliklerinin yönünü ifade eden diğer sözcük kategorilerinden oluşmaktadır. Bu duruma ilişkin “parçalara ayırmak” (*разбирать*) – “bir araya getirmek” (*собирать*); “arttırmak” (*увеличивать*) – “azaltmak” (*уменьшать*); “satmak” (*продавать*) – “satın almak” (*покупать*); “ıslanmak” (*мокнуть*) – “kurumak” (*сохнуть*); “fakirleşmek” (*беднеть*) – “zenginleşmek” (*богатеть*); “başlamak” (*начинать*) – “durmak” (*переставать*), “bitirmek” (*кончат*); “yakmak” (*зажигать*) – “söndürmek” (*гасить*); “unutmak” (*забывать*) – “hatırlamak” (*вспоминать*); “izin vermek” (*разрешать*) – “yasaklamak” (*запрещать*); “evlenmek” (*жениться*) – “boşanmak” (*разводиться*); “suçlamak” (*обвинять*) – “savunmak” (*защищать*); “küfretmek, azarlamak” (*ругать*) – “övme” (*хвалить*); “doğuş” (*восход*) – “batış” (*заход*); “hastalanma” (*заболевание*) – “iyileşme” (*выздоровление*); “tarafdar, yandaş” (*сторонник*) – “karşıt, muhalif” (*противник*); “yukarı” (*вверх*) – “aşağı” (*вниз*); “ileri” (*вперед*) – “geri” (*назад*) gibi çok sayıda örnek gösterilebilir (Novikov, 2001: 645; Novikov, 1984: 18). Bu tür zıtlıklar simetrik olarak birbirini içermektedir ve iki karşıtlık arasında, bir yer değiştirme söz konusudur. Vektörel zıtlık, akrabalık ilişkilerinde ve toplumsal değişimlerde sıkça kullanılmaktadır: örneğin “baba” – “oğul”; “doktor – hasta”; “patron” – “çalışan”; “anne” – “kız”; “teyze” – “yeğen” vb. Bu tür zıtlıklar ayrıca zaman ve uzamla ilgili olan durumlarda da söz konusudur. Bu duruma “önce” – “sonra”; “içi” – “dışı”; “önü” – “arkası” gibi zıt anlam çiftleri örnek olarak gösterilebilir. Her ikili yapı vektörel zıtlıklara girmek zorunda değildir. Türk dilindeki “vermek” – “almak”, “satmak” – “satın almak”, “konuşmak” –

⁸ Vektör terimi Türkçeye “yöneç, yönlec” gibi kavramlarla çevrilmiş olsa da söz konusu terim matematikte ve fizikte yerleşmiş bir kavramdır bu nedenle çalışmamızda terimin Rusça aslı da gözetilerek “vektörel” şeklinde çevrilmiştir.

“dinlemek” gibi eylemlerde yer alan vektörel zıtlık durumu “sormak” – “cevaplamak” eylemleri için söz konusu değildir (Günay, 2007: 183). Dolayısıyla bir vektörel kavramın hareket başlangıç noktasıyla karşıt yöndeki vektörel kavramın nihai evresinin uyum göstermesi gerekmektedir: örneğin “çıkma” – “inme” vb. (Koryukina, 2014: 50). Vektörel fiiller eylemlerin karşıt yönlerini belirtmektedir. Dilde yer alan vektörel zıtlıkların sayısı çok fazla değildir.

Bu türden anlamsal ilişkiler tüm araştırmacılar tarafından zıt anlam olarak kabul edilmemektedir. Mantıkta da genel olarak zıt kavramlar olarak incelenmemektedir. Ancak Novikov bu görüşe karşı çıkmakla birlikte bu kavramların zıtlık oluşturduğunu ileri sürmektedir (Novikov, 1973: 83-84). Aynı şekilde Hegel de mantıkta zıtlık kavramını incelerken yalnızca “erdem” (*добродетель*)- “erdemsizlik” (*порок*); “aydınlık” (*свет*) - “karanlık” (*тьма*); “iyilik” (*добро*)- “kötülük” (*зло*) gibi karşıtlıklar hakkında değil (Hegel, 1971: 62) aynı zamanda çok yönlü eylem ve hareketlerin zıtlıklarından da bahsetmektedir (doğuya doğru yol, batıya doğru yol): “*Karşıtlar birleşerek kendilerini ortadan kaldırmaktadır. Doğuya doğru bir saat yol alındığında batıya doğru alınan aynı uzunluktaki yol ilk alınan yolu ortadan kaldırır...*” (Hegel, 2014: 325). Dolayısıyla L. A. Novikov’un ünlü filozofun görüşlerini zıt anlam araştırmalarına temel aldığı söylemek mümkündür.

Fransız araştırmacı J. Picoche söz konusu zıtlık türünü “işteş karşıt anlamlılık” (*Fr. antonyme reciproque*) olarak adlandırmıştır. Ona göre bir kavramın, karşıtı olmadan var olması mümkün değildir. Örneğin “satma” eylemi “satın alma” eylemiyle işteşlik durumunda bir karşıtlık ilişkisi içinde bulunmaktadır. Bir kişi aynı arabayı aynı anda hem satın hem de satma alamaz. “Ödünç vermek” ve “ödünç alma” arasındaki bağıntıda da benzer bir durum söz konusudur (Günay, 2007: 178-179).

Zıt anlamlı sözcüklerin temel konulara (alanlara) bölünerek anlamsal açıdan başka bir şekilde sınıflandırılması da mümkündür. Bu açıdan bakıldığında doğa olaylarını (“hava ayaza çekme” (*подморозивать*) – “buzu çözülme” (*оттаивать*)); nicelik, sıra, konum dizilişini (“çok” (*много*) – “az” (*мало*), “birinci” (*первый*) – “sonuncu” (*последний*)); fiziksel nitelikler ve nesnelerin özellikleri (“hafif” (*лёгкий*) – “ağır” (*тяжелый*)); somut olayların farklı türleri (“giyme” (*надевать*) – “çıkarma” (*снимать*)); fiziksel durumun değişimini (“donma” (*замерзать*) – “ısınma” (*согреться*)); dış görünüş ve insanın fiziksel niteliklerini (“geniş omuzlu” (*широкоплечий*) – “dar omuzlu” (*узкоплечий*)); duyguları, hisleri, istekleri (“sevinme” (*радоваться*) – “üzülme” (*огорчаться*)); insanın karakterini ve davranışlarını (“içine kapalı” (*замкнутый*) – “girişken” (*общительный*)); sosyal düzen olgusunu (“toplu” (*коллективный*) – “bireysel” (*индивидуальный*)) ve etik ve estetik değerlendirmeleri (“iyi” (*добро*) – “kötü” (*зло*), “büyüleyici” (*очаровательный*) – “iğrenç” (*отвратительный*)) vb. ifade eden daha birçok zıt anlam sınıflandırması yapılabilir (Novikov, 1984: 18).

Genellikle zıtlık terimleri arasında tanımlanan bir başka anlam ilişkisi de “evrişik zıt anlamlı sözcükler” (**антонимы - конверсивы**)⁹ olarak adlandırılmaktadır (Lyons, 1978: 493). Evrişik (*ing. converse*) terimi Lyons (1963) tarafından ileri sürülmüştür (Apresyan, 1995: 257). Berke Vardar’a göre “biri diğerine oranla tanımlanabilen, görece nitelikli karşıt anlamlı terimlerin her biri evrişiktir” (Vardar, 2002: 97). L. A. Novikov’a göre evrişik zıt anlamlı sözcükler aynı durum, eylem ve tutumu çeşitli katılımcıların bakış açısıyla tanımlanmaktadır. Bu duruma ilişkin “Dinamo Spartak’ı yener” (*Динамо выигрывает у Спартака*) = “Spartak Dinamo’ya kaybeder” (*Спартак*

⁹ *Конверсия* teriminin (Alm. konvers, Fr. converse, İng. converse) Türkçe karşılığı Berke Vardar’ın “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü” ve Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu eserlerde *конверсия* terimi dilimize “evrişik” olarak çevrilmiştir (Bkz.: Vardar, 2002: 97; Günay, 2007: 180).

проигрывает Динамо); “Erkek kardeş kız kardeşinden daha gençtir” (*брат моложе сестры*) – “Kız kardeş erkek kardeşinden (yaşça) daha büyüktür” (*сестра старше брата*) gibi örnekler gösterilebilir. Bununla birlikte dilde orijinal bir sınıf oluşturmazlar. Evrişik zıt anlamlı sözcükler, yukarıda belirtilen türlere ait karşıtlıkların özel kullanımına ve bir durumun katılımcıları arasındaki ters bağıntıyı gösterme özelliğine sahip olmaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır: örneğin “ilk önce o kaybetti sonra ise savaşı o kazandı” (*Сначала он проиграл, а потом выиграл бой*) (Novikov, 1982: 254).

Fomina ise evrişik zıt anlamlı sözcükleri, yapısal açıdan farklı köklü zıt anlamlı sözcüklerin içinde incelemektedir. Ona göre, evrişik zıt anlamlı sözcükler “*hem ilk hem de değiştirilmiş ifadede, alışılmış doğrudan sırada değil tam tersi şeklinde karşıtıl bir bağıntıyı belirten sözcüklerdir*” (Fomina, 1990: 143). Araştırmacının söz konusu açıklamasını “Pyotr, Sergey’den ev satın alıyor” (*Петр покупает дом у Сергея*). - “Sergey, Pyotr’a ev satıyor” (*Сергей продает дом Петру*) örnekleri özetler niteliktedir.

Evrişik zıt anlamlı sözcüklerde durumun kendisi değişmemektedir ancak bu durumun gözleendiği pozisyonlar zıtlık oluşturmaktadır (Koryukina, 2014: 51). Misal “annesini Deniz Mete’ye oyuncak verdi” ve “Deniz Mete oyuncak annesinden aldı” cümlesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. “Vermek” ve “almak” fiilleri oyuncakın bir nesneden diğerine aktarılması sürecini yansıtmaktadır.

Yu. D. Apresyan zıt anlamlı sözcükleri ve evrişik sözcükleri inceledikten sonra şöyle belirtmektedir: “*hem evrişik sözcükler hem de zıt anlamlı sözcükler bağlantılıdır; karşıtlık düşüncelerini farklı şekillerde ifade etseler de bu anlamda birbirlerine benzerdirler*”. Araştırmacıya göre yalnızca “girmek” (*входить*) – “çıkarmak” (*выходить*) türündeki zıt anlamlı sözcük sınıfı, birleşim değerine göre evrişik sözcüklerle benzerlik göstermektedir (Apresyan, 1995: 261-262).

Novikov evrişik sözcükleri şu şekilde ifade etmektedir: “*Evrişik sözcüklerde söylenen düşüncenin öncül (антецедент) ve ardıcıl (консеквент) öğelerinin (dilbilgisel bağlamda ise özne ve tümlecini) yer değiştirmesi durumu söz konusudur; sonuçta ise aynı bağıntı karşıt bakış açılarından değerlendirilmektedir*” (Novikov, 2001: 55). Dolayısıyla evrişik zıt anlamlı sözcüklerde aynı durumun (olgunun, olayın, düşüncenin, vb.) farklı açılardan, farklı katılımcılar tarafından aktarılma durumu söz konusudur.

Miller de benzer bir biçimde evrişik zıt anlamlı sözcüklerin net bir çerçevesini çizmektedir. Ona göre eğer evrişik zıt anlamlı sözcükleri herhangi bir eylemin (“kazanmak” (*выигрывать*) – “kaybetmek” (*проигрывать*)) ifadesi olarak incelersek o zaman farklı sözcüklerin aynı eylemi, aynı düz anlamı belirttiklerini iddia etmek mümkündür. Örneğin “Sporcu A, sporcu B’ye karşı kazanır” (*Спортсмен А выигрывает у спортсмена В*) cümlesi “Sporcu B sporcu A’ya karşı kaybeder” (*Спортсмен В проигрывает спортсмену А*) cümlesiyle aynı anlama gelmektedir. Evrişik sözcükler olan “kazanmak” (*выигрывать*) ve “kaybetmek” (*проигрывать*) fiilleri aynı eylemi, A ve B arasındaki oyunun doğasını ifade etmektedir (Miller, 1990: 138-139). Böylece eylem yönü ve özelliği açısından ters noktaları ifade eden evrişik sözcükler zıt anlamlı sözcüklerdir.

Lyons evrişik zıt anlamlı sözcüklerle birlikte anlam karşıtlıklarını üç genel grupta sınıflandırmıştır:

1. “Bütünleyicilik” (Complementarity): Bu grupta yer alan zıt anlamlılar için “bekâr” (*single*) – “evli” (*married*) sıfat çiftini örnek olarak göstermektedir.

2. “Zıt anlamlılık” (*Antonymy*): Antonymy terimi Lyons için karşıtlık türlerinden birini oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlılar için “büyük” (*big*) – “küçük” (*small*) örneklerini vermektedir. Söz konusu gruba ait olan sözcüklerin en belirgin özelliği derecelenebilir olmasıdır. Herhangi bir olgunun farklı derecelerdeki özelliklerini belirtmektedir.

3. “Evrşik zıt anlamlı sözcükler” (*Converseness*): Lyons, bu grupta yer alan zıt anlamlılar için “satın almak” (*buy*) – “satmak” (*sell*) örneklerini göstermektedir (Lyons, 1983: 411-418).

Lyons’un zıt anlam kavramı ve sınıflandırması üzerine yaptığı çalışmalar bu alan üzerine araştırmalarda bulunan dilbilimcilere bir temel oluşturmuştur.

Zıt anlamlı sözcüklerin yukarıdaki sınıflandırılmalarının yanı sıra ünlü dilbilimci Apresyan tarafından zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan bir analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı zıt anlamlı sözcükleri anlamsal açıdan aşağıdaki gibi gruplara ayırmaktadır (Apresyan, 1995: 288 - 297):

1. Araştırmacı bu grupta yer alan zıt anlamlı sözcükleri **Anti** olarak adlandırmaktadır ve bu tür bir zıt anlamlılık “başlamak” (*начинать*) ve “durmak” (*переставать*) karşıtlığına dayanmaktadır. Söz konusu karşıtlıklar Rusçada çok çeşitli ifade gücüne sahiptir; büyük bir zenginlik göstermektedir. Apresyan söz konusu maddeyi açıklarken şu örneklemelerde bulunmaktadır:

a) “Uçarak girmek” (*влететь*) – “uçup gitmek” (*вылететь*); “içeri sokmak” (*впихнуть*) – “dışarı itmek” (*выпихнуть*). Dolayısıyla “uçarak girmek” (*влететь*) fiili “uçarak X noktasında bulunmaya başlamak” anlamında; “uçup gitmek” (*вылететь*) fiili ise “uçarak X noktasında bulunmayı durdurmak” anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında söz konusu örneklemeler “herhangi bir şeyin başlaması” – “herhangi bir şeyin başlamaması, durması” şeklinde de açıklanabilir. Bununla birlikte söz konusu duruma “girmek”(*войти*) - “çıkarmak”(*выйти*); “içine dökmek” (*вливать*) “boşaltmak” (*вылить*) gibi başka örnekler de gösterilebilir.

b) “Koşarak (dağa) çıkmak” (*взбежать (на гору)*) – “koşarak inmek” (*сбежать*); “(sırtına çuval) yüklemek” (*взвалить (мешок на спину)*) – “aşağı atmak” (*свалить*) gibi başlangıç anlamıyla herhangi bir şeyin yukarıda bulunmasının sona ermesi vb. anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

c) “(Şarkasını alınca) çekmek” (*надвинуть (шапку на лоб)*) – “yerinden oynatmak, itmek” (*сдвинуть*); “üşüşmek” (*нахлынуть*) – “çekilivermek” (*схлынуть*) gibi başlangıç anlamıyla herhangi bir şeyin dışsal yüzeyinde bulunmasının sona ermesi anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

d) “(Çocuğu okula) getirmek” (*привести (ребенка в школу)*) – “(alıp) götürmek” (*увести*), “(şehir) gelmek” (*приехать (в город)*) – “gitmek, ayrılmak” (*уехать*) gibi başlangıç anlamıyla genel olarak mekânsal olarak bulunmanın sona ermesi anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

e) “Koşuşmak, üşüşmek” (*сбежаться*) – “kaçışmak” (*разбежаться*) gibi başlangıç anlamıyla birçok kişinin aynı yerde bulunmasının sona ermesi anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

f) “Davul çalmaya başlamak” (*забарабанить*) – “davul çalmayı sonlandırmak” (*отбарабанить*); “(gazi) açmak” (*включить (газ)*) – “kapatmak” (*выключить*), “sevmek” (*полюбить*) – “sevmez olmak, soğumak” (*разлюбить*) gibi net bir başlangıç anlamıyla birlikte sona erme anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftleri de birinci grupta yer almaktadır.

Apresyan’a göre, her bir çiftin içindeki sözcük ve sözcük grupları, herhangi bir sürecin başlangıç bileşenleriyle, ters yönünde yer alan sondaki bileşenlerin aynı olmasıyla birlikte birbirinden farklılık göstermektedir.

2. Yu. D. Apresyan “eylem - eylem sonucunun yok edilmesi” (*тип действие - уничтожение результата действия*) adını verdiği zıt anlam türünü bu gruba dâhil etmektedir. Örneğin “dikmek” (*сшить*) – “dikişini sökmek” (*расшить*) gibi ettirgen çatılı fiiller söz konusu grupta yer almaktadır. “Raz” (*раз-*) öneki genellikle bu durumlarda “eylemin tersi” ya da “daha öncesinde sağlanan sonucun yok edilmesi” anlamına gelmektedir. Örneğin “dikişini sökmek” (*расшить*) sözcüğü “dikiş sonucunu ortadan kaldırmak” anlamını barındırmaktadır. Bunun dışında bu duruma “dügümlemek” (*завязать*) – “(dügümü) çözmek” (*развязать (узел)*); “(arabayı) yüklemek” (*нагрузить*) – “yükünü boşaltmak” (*разгрузить (машину)*); “şifrelemek” (*зашифровать*) – “deşifre etmek” (*расшифровать*); “düğmelemek” (*застегнуть*) – “düğmelerini çözmek” (*расстегнуть*); “birleştirmek” (*соединить*) – “ayırarak” (*разъединить*); “yakmak” (*зажечь*) – “söndürmek” (*потушить*); ısıtmak’ (*нагреть*) – ‘soğutmak’ (*остудить*); “doğmak” (*родиться*) – “ölmek” (*умереть*); “tartışmak” (*спориться*) – “barışmak” (*мириться*), vb. örnekler göstermek mümkündür. Novikov ise söz konusu grubu birinci grubun içine dâhil edilebileceğini belirtmekle birlikte birinci grupta incelemektedir.

3. “P” – “P Değil” (*'P' – 'не P'*) türüne ait zıt anlamlı sözcükler geniş bir grubu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan sözcükler genellikle zıt anlamlı olarak kabul edilmese de Apresyan bu görüşe karşı çıkmaktadır ve bu duruma “nemli” (*влажный*) – “kuru” (*сухой*); “uymak, yerine getirmek” (*соблюдать*) – “bozmak, ihlal etmek” (*нарушать*); “ile”(c) – “-sız, -siz” (*без*); (“paralı” (*с деньгами*) – “parasız” (*без денег*)) gibi zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir. Misal “nemli” (*влажный*) sözcüğü “nem içeren” anlamına gelirken, “kuru” (*сухой*) sözcüğü de “nem içermeyen” anlamına sahiptir. Bu zıtlık türünde olumsuzlamayla birlikte ilk sözcüğün tüm yorumu bulunmaktadır. Apresyan söz konusu bu zıtlık türünü **Anti2** olarak adlandırmaktadır. Bu duruma örnek olarak “ihamet” (*измена*) – “sadakat” (*верность*); “diri” (*живой*) – “ölü” (*мертвый*); “benzerlik” (*тождество*) – “farklılık” (*различие*); “meşgul” (*занят*) – “müsaıt” (*свободен*); “sağlıklı” (*здоровый*) – “hasta” (*больной*) gibi zıt anlamlı sözcük çiftleri gösterilebilir.

4. Bir diğer önemli grubu tartışmasız “daha çok” – “daha az” (*тип 'больше' – 'меньше'*) zıtlık türü oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlı sözcükler “büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*); “yüksek” (*высокий*) – “alçak” (*низкий*); “geniş” (*широкий*) – “dar” (*узкий*); “sık” (*частый*) – “seyrek” (*редкий*) gibi parametrik sıfat türleridir. Söz konusu sıfatlar arasındaki anlamsal farklılıklar doğrudan veya bir iki adımda “daha fazla” (*больше*) – “daha az” (*меньше*) karşıtlığına götürmektedir. Örneğin, “büyük” (*большой*) “daha büyük bir oran”; “küçük” (*маленький*) “daha küçük bir oran”; “yüksek” (*высокий*) “büyük bir yüksekliğe sahip olan”; “alçak” (*низкий*) “küçük bir yüksekliğe sahip olan” vd. anlamlarına gelmektedir. Apresyan bu zıtlık türünü ise **Anti3** olarak adlandırmaktadır. Anti3 tipi zıtlık isimlerin, sıfatların, zarfların, edatların, fiillerin anlamsal sınıflarıyla ve hatta boyut, nicelik, uzaklık, zaman, güç, hız, sıcaklık, basınç, değer, ağırlık ve genel olarak yoğunluk gibi anlamlara sahip olan sözcük yapımını sağlayan öğelerle gösterilmektedir.

Böyle bir sınıflandırma türü mükemmellikten uzaktır çünkü sınıflandırmayı oluşturan birimlerin sınırı net olarak çizilmemekle birlikte belli bir sistemden uzak, karmaşık bir görünüm sergilemektedir.

Yukarıdaki sınıflandırmalara benzer olarak L. P. Kırısın de zıt anlamlı sözcükleri anlamlarının sahip olduğu karşıtlık doğası gereği üç türe ayırmaktadır (Kırısın, 2007: 90-92):

1. Sözcüklerden birinin, bir özelliğin varlığını; ikincisinin ise yokluğunu ifade ettiği zıt anlamlı sözcükler: örneğin “varlık” (*наличие*) – “yokluk” (*отсутствие*); “hareket” (*движение*) – “sükûnet” (*покой*); “canlı” (*живой*) – “ölü” (*мертвый*); “sağlıklı” (*здоровый*) – “hasta” (*больной*); “bulunmak” (*присутствовать*) – “bulunmamak” (*отсутствовать*); “uyumak” (*спать*) – “uyanık kalmak” (*бодрствовать*); “nemli” (*влажный*) – “kuru” (*сухой*) vb. Bu türden zıt anlamlı sözcüklerin anlamları, yorumlandıkları zaman “değil, -sız” (*не*) anlamsal bileşeni ekseninde bir farklılık ortaya çıkarmaktadır: Örneğin, “nemli” (*влажный*) sözcüğü “nem içeren” anlamına; “kuru” (*сухой*) sözcüğü “nem içermeyen” anlamına; “uyumak” sözcüğü (*спать*) “uyku durumunda olmak” anlamına; “uyanık kalmak” (*бодрствовать*) sözcüğü “uyku durumunda olmamak” anlamına gelmektedir.

2. Sözcüklerden birinin, bir eylemin ya da durumun başlangıcını; diğerinin ise durumun ya da eylemin sona ermesini ifade ettiği zıt anlamlı sözcükler: Örneğin “girmek” (*войти*) – “çıkılmak” (*выйти*); “açmak” (*включить*) – “karatmak” (*выключить*); “uyumak” (*заснуть*) – “uyanmak” (*проснуться*); “çiçek açmak” (*зацвести*) – “çiçekleri solmak” (*отцвести*), vb. Bu türden zıt anlamlı sözcüklerin anlamları yorumlandıklarında anlamsal bileşenlerinde “başlamak” ve “bitmek” farkı ortaya çıkmaktadır. Örneğin “(eve) girmek” (*войти (в дом)*) ifadesi “yürürken (evde) bulunmaya başlamak” – “(evden) çıkmak” (*выйти (из дома)*) ifadesi “yürüyerek (evde) bulunmayı sona erdirmek” anlamlarına; “uyumak” (*заснуть*) sözcüğü “uyumaya başlamak” - “uyanmak” (*проснуться*) sözcüğü “uyumayı bırakmak” anlamlarına; “çiçek açmak” (*зацвести*) sözcüğü “çiçek açmaya başlamak” – “çiçekleri solmak” (*отцвести*) sözcüğü ise “çiçek açmayı bırakmak” anlamlarına gelmektedir.

3. Sözcüklerden birinin, bir özelliğin büyük bir niceliğini; diğerinin ise küçük bir niceliğini ifade ettiği zıt anlamlı sözcükler: örneğin: “büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*); “yüksek” (*высокий*) – “alçak” (*низкий*); “derin” (*глубокий*) – “sığ” (*мелкий*); “uzun” (*длинный*) – “kısa” (*короткий*); “şişman” (*толстый*) – “zayıf” (*тонкий*); “sıcak” (*горячий*) – “soğuk” (*холодный*); “ağır” (*тяжелый*) – “hafif” (*лёгкий*); “hızlı” (*быстро*) – “yavaş” (*медленно*); “aydınlık” (*светло*) – “karanlık” (*темно*), vb. Üçüncü grupta yer alan bu türden zıt anlamlı sözcüklerin anlamlarında standart, sezgisel olarak hissedilen bir anlamsal bileşen bulunmaktadır. Herhangi bir nesne yüksek ya da tam tersi alçak olarak nitelendirildiğinde zihinsel açıdan standart bir değerle karşılaştırılmaktadır. Örneğin “yüksek bir ağaç” (*высокое дерево*)’tan bahsederken ağaçların türüne bağlı olarak bu ağacın normal bir yüksekliği aştığı kastedilmektedir; “alçak ağaç” (*низкое дерево*) sözcük grubunda ise aksine standarttan karşıt bir yöne doğru sapmaya dikkat çekilmektedir. Kırısın tarafından yukarıda belirtilen bu zıt anlamlı sözcük türleri, karşıtlık oluşturan sözcüklerin büyük bir bölümünü bir araya getirmektedir.

Zıt anlam sınıflandırmalarının ve ilgili anlamsal türlerin temelinde yer alan tüm zıtlık türleri zıt anlamlılığın genel bir özelliğini yani herhangi bir zıt anlam çiftinin öğelerinden birinin yorumlanmasında azami düzeyde bir olumsuzlamanın varlığını göstermektedir. Bu duruma “genç” – “yaşlı” (yaşlı=azami seviyede genç değil), “doğru” – “yanlış” (yanlış = doğru olmayan, tamamen doğruya karşıttır); “girmek” – “çıkılmak” (girmek – giderken X noktasında bulunmaya başlamak;

çıkma – giderken X noktasında bulunmayı bırakma) gibi örnekleri göstermek mümkündür (Novikov, 1982: 246).

Sonuç

Böylece zıt anlamlı sözcüklerin dilbilimin en temel olgularından birini oluşturduğu açıktır. Her dilde zıt anlamlı sözcükler bulunmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler aynı semantik boyutu paylaşan ve herhangi belirgin bir özelliğine göre anlamsal açıdan karşıtlık oluşturan sözcük çiftleridir. Bir kelime çiftinin anlamsal açıdan birbirine karşıtlık oluşturabilmesinin temeli aynı tür nitelik, özellik, eylem, süreç, bağıntılar ve farklı türe ait olan mantıksal zıtlığa dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar zıt anlam olgusunu yalnızca sıfatlara ya da nitelik zarflarına özgü bir oluşum olarak değerlendirse de ayrıca anlamlarında niteliksel bir özellik barındırması koşuluyla fiillerde, kiplerde, ön takılarda vd. karşılaşılan bir durumdur. Bize göre zıt anlamsal bağıntıların varlığı herhangi bir dilbilgisel sözcük grubuyla sınırlandırılmamalıdır. Zıt anlamlı sözcüklerin en temel ve en belirgin özelliği anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmalarıdır.

Sonuç olarak anlamsal açıdan çok çeşitli sınıflandırma türleri bulunmaktadır. Bu tür sözcüklerin anlamsal açıdan incelenmesi için ortak bir sınıflandırma türüne rastlanmamaktadır. Bu bağlamda zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan genel olarak karşıt zıtlık, bütünüleyici zıtlık ve vektörel zıtlık (işteş karşıt anlamlılık) olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Bu zıtlık türleri arasında en çok karşıt zıtlığa rastlanmaktadır (örneğin güzel – çirkin). Karşıt zıtlık, zıtlığın en tipik ve yaygın türüdür. Günlük kullanımda, kavramlar arasındaki ilişkilendirmede en çok bu tür zıtlıklardan yararlanılmaktadır. Bu grupta derecelendirilmiş zıtlıklar bulunmaktadır. Karşıt zıtlık ayrıca nitelik belirten zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Bütünüleyici zıtlık çiftleri arasında ise üçüncü bir ara evre söz konusu değildir. Sınırları keskin ve nettir. Bu zıtlık türünde birbirini tamamlayan iki karşıt öge söz konusudur. Vektörel zıtlıklar ise “çıkma” – “inme” gibi çok yönlü eylemlerin, hareketlerin, özelliklerin karşıtlığını belirtmektedir. Orijinal bir sınıf oluşturamamakla birlikte zıtlık terimleri arasında incelenen bir başka zıt anlam türü de evrişik zıt anlamlı sözcüklerdir. Bu tür zıt anlamlı sözcüklerde aynı durumun, olgunun, olayın, düşüncenin vs. farklı açılardan, farklı katılımcılar tarafından aktarılması söz konusudur.

Bunun yanı sıra zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan çeşitli temel konu alanlarına göre de sınıflandırılmaktadır. Apresyan zıt anlamlı sözcükleri anlamsal açıdan genel olarak Anti1, Anti2 ve Anti3 olmak üzere gruplara ayırmaktadır. Apresyan’ın bu sınıflandırmasına benzer olarak Kısın de zıt anlamlı sözcükleri anlamlarının sahip olduğu karşıtlık doğasına göre üç grupta incelemektedir. Dolayısıyla zıt anlamlı sözcüklerin zıtlık türlerine göre genel sınıflandırılmasının yanı sıra her araştırmacı kendi belirlediği anlamsal özellikler çerçevesinde bu tür sözcükleri incelemektedir. Rusçada zıt anlamlı sözcük kavramı ve zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması ilgili yapılacak olan kuramsal ve uygulamalı çalışmalar şüphesiz zıt anlam kavramının aydınlatılmasına ve sınıflandırma türlerinin belirli bir sistematığe kavuşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmanova, O. S. (1969). *Slovar lingvistiçeskih terminov*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Apresyan, Yu. D. (1995). *İzbrannıye Trudı, tom I. Leksiçeskaya semantika (2-e izd.)*. Moskva: Şkola “Yaziki russkoy kulturi”, İzdatelskaya firma “Vostoçnaya literatura”, RAN.
- Bally, C. (2001). *Frantsuzskaya stilistika*. Moskva: Editorial URSS. (Eserin orijinali 1961’de yayımlandı).

- Bulahovskiy, L. A. (1954). *Vvedeniye v yazıkoznaniye*, ç. II, (2. Baskı). Moskva: Uçpedgiz.
- Cruse, D. A. (1987). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fomina, M. İ. (1990). *Sovremenniy russkiy yazık*. Leksikologiya. Moskva: Vıssaya Şkola.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Hegel, G. W. F. (1971). *Nauka logiki*. v 3-x t. t. 1. (otv. red. M. M. Rozental).M.: Mısl.
- Hegel, G. W. F. (2014) *Mantık Bilimi* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Koryukina, YE. S. (2014). *Ritoriçeskiye Vozmojnosti Antonimov v Sovremennom Russkom Yazıke: Problema Sistemnovo Opisaniya*. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filoloğičeskih nauk. Nijegorodskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni N. İ. Lobaçevskovo, Nijny Novgorod, Rusya.
- Krisin, L.P. (2007). *Sovremenniy russkiy yazık. Leksiçeskaya semantika. Leksikologiya. Frazeologiya. Leksikografiya*. Moskva: Akademiya.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş* (çev. A. Kocaman). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1968’de yayımlandı).
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim* (çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual. (Eserin orijinali 1960 yılında yayımlandı).
- Miller, E. N. (1990). *Priroda leksiçeskoj i frazeoloğičeskoj antonimii*. Saratov: İzdatelstvo Saratovskogo universiteta.
- Miller, E. N. (1985). Antonimiya nominativnih edinits v sovremennom nemetskom yazıke. Kuybişev: Kuybişevskiy Gosudarstvennyy pedagogiçeskiy institut imeni V. V. Kuybişeva.
- Miller, E. N. (1978). *Antonimiya v leksike i frazeologii (na materiale nemetskogo i russkogo yazıkov)*. Alma-ata.
- Novikov, L. A. (2001). *İzbrannıye Trudı: Problemi yazıkovogo znaçeniya*. Tom I. Moskva: İzdatelstvo Rossiyskogo universiteta drujbi narodov.
- Novikov, L. A. (1984). “*Russkaya antonimiya i ee leksikografiçeskoe opisanie*” // Lvov M. R. (2006). *Slovar antonimov russkogo yazıka* (8-oe izd.), pod. red. L. A. Novikova. Moskva: AST- PRESS KNİG
- Novikov, L. A. (1982). *Semantika russkogo yazıka*. Moskva: Vıssaya şkola.
- Novikov, L. A. (1973). *Antonimiya v russkom yazıke*. Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta.
- Pestova, S. (2014). “Antonimiya kak Ob’ekt Teoretiçeskogo İssledovaniya”. *Bulletin of the South Ural State University Series “Linguistics”*, 11(1) 18-21.
- Peşkovskiy, A. M. (1959). *İzbrannıye Trudı*. Moskva: Gosudarstvennoye uğebno-pedogogiçeskoe izdatelstvo Ministerstva prosveşeniya RSFR.
- Reformatskiy, A. A. (1996). *Vvedeniye v yazıkovedeniye* (5-oe izd.). Moskva: Aspekt Press.
- Sağlık, G. S. (2007). *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar Aşağı: Yukarı Sözcükleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Saussure, F. D. (2001) *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual. (Eserin orijinali 1915’te yayımlandı).
- Şanskiy, N. M. (2009). *Leksikologiya sovremennogo russkogo yazıka*. Moskva: Knijnyy dom « LIBROKOM».
- Şmelyev, D. N. (1977). *Sovremenniy russkiy yazık: leksika*. Moskva: Prosveşeniye.
- TDK (2020). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 02. 08. 2019.
- Vvedenskaya, L. A. (2003). *Slovar Antonimov russkogo yazıka*. Moskva: İzdatelstvo Astrel: İzdatelstvo AST.